

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫН ЧЫРЫДЫШКЫН ЯАМЫЗЫ
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЯАМЫЗЫ
ЧӨӨН-ХЕМЧИК КОЖУУННУҢ АДМИНИСТРАЦИЯЗЫНЫН
ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРГЕЛЕЛИ
ТУС ЧЕРНИҢ БЮДЖЕТТИГ НИИТИ БИЛИГНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРИ
ЧЫРАКЫ ОРТУМАК ШКОЛАЗЫ

Директорнун ооредилге
талазы-биле оралакчызы
ЧӨПШЭЭРЭЭН
 /Донгак О.М./
Август «29», 2024чыл

6-гы класска
тыва дыл эртемнин
ажылчын программазы.
Тыва дыл болгаш чогаал башкызы
Ооржак Онермаа Кара-ооловна

Чыргакы-2024

Тайылбыр бижик

6-гы класска тыва дыл программасы кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарыңга «төрээн (тыва) дыл» эртемниң чижек өөредилге программасыңга (Е.М. Куулар, Н.Д. Сувандии, А.С. Шаалы) даянып тургускан.

Тыва дыл – тыва чоннуң национал дылы. Тыва Республикада дылдар талазы-биле байдал онзагай, ук девискээрде күрүне дылдары – тыва, орус – дең эргелиг болгаш бот-тускайлаң кылдыр ажыглаттынып турар. Тываның девискээринде тыва дыл ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларында ажыглаттынып турар, өөредилге черлеринде ону өөредип турар, тыва дылдың дузазы-биле чоннуң ёзу-чаңчылдарын, улустуң байлак аас чогаалын кадагалап, салгалдан салгалче дамчыдарыңга ажыглаттынып турар.

6-гы класстың «Төрээн (тыва) дыл» деп эртемге чижек өөредилге программасы (дараазында – Программа) ортумак ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартыңга дүүштүр (дараазында – ӨФКС) кылдынып, эртемниң баш бурунгаар планнаттыңган түңнелдеринге таарыштыр тургустунган. Программа «Тыва Республикада дылдар дугайында» (2003 чыл) хоойлунуң өскерилгелерлиг «Тыва Республикада чоннарның дылдарының дугайында» (2019 чыл) дүрүмнерин езугаар өөреникчилерниң этнокультурлуг хереглелдерин хандыраарынче утланган.

Чижек Программаның кол таваа кылдыр дараазында хоойлу, доктаал, саавырлар алдыңган:

- “Россия Федерациязыңга Ооредилге дугайында” деп федералдыг хоойлузунга (2012 чыл, декабрь 29 уңген № 273 федералдыг хоойлу);
- Ортумак ниити ооредилгеге хамаарыштыр Россия Федерациязының Федералдыг Куруненин Ооредилге Стандартарының негелделеринге, сорулгаларыңга (Россия Федерациязының ооредилге болгаш эртем яамызының 2010 чылдын декабрь 17-нин хунунде ундурген № 1897 дугаар дужаалы);
- Чыргакы ортумак ниити билиг школазының 2024-2025 ооредилге чылында Ооредилге планы;

Тыва дылды ооредиринин сорулгалары.

Оордеиглиг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырыңга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырының быжыг чаңчылдарын бээр;

- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг чугаазын илеридиниң мергежилдери-биле чепсеглээр;

- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;

- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралына дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунуң дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;

- оларның логиктиг боданышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;

Кижизидилгелиг:

- төрөөн дылына камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шингээди алырына өөреникчилерниң сонуургалын күштелдирер;

- өөреникчилерни патриотизмниң болгаш интернационализмниң ёзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;

- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарына өөреникчилерни чаңчыктырар;

Сайзырадыр:

- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;

- шын, медреселдиг, аянныг номчурунуң мергежилдерин сайзырадыр;

- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарына бүрүнү- биле ажылгаар;

- өөреникчилерни харысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун сагыырына кижизидер

Эртемнин ооредилге планында туружу

Чыргакынын ортумакниити билиг школазынын 2024-2025 ооредилге чылында ооредилге планын езугаар 6-гы класска – неделяда 2 шак, чылда 68 шак бердинген

Эртемнин ужур-утказы:

Дыл, дыл дугайында ниити билиглер- 2 шак

5 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын. -3 ш

Морфемика.- -9 ш

Морфология – грамматиканың бир адыры. – 14 ш

Демдек ады. Ооң утказы болгаш синтаксистиг хүлээлгелери.-12 ш

Сан адының утказы. Сан адының тургузуунуң болгаш утказының аайы-биле бөлүктери.-8 ш

Ат орнунуң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.-7 ш

Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы – 6 ш

Чылда оорөнгөнин катаптаары-7 ш

Эртемни ооренген соонда туннелдер:

Ооредилгенин **бот-тускайлан туннелдери** оореникчинин узел-бодалын боду тодарадып, боду сайзырадып, боду углап билиринче тооредиринин чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медреселдиги-биле угаап билиринче, хой чоннарнын аразынче хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандыраынче угланган болур.

Предметтиг туннелдер кижинин ажил-херээнин дараазында байдалдарынче: тыва дыл эртемнин спецификазын медресеп билипалырынче, чаа билиглерни чедип алырынын янзы-буру аргаларын ажыглап шингээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап ооредиринче, эстетиктиг корушту хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг туннелдер оореникчилерге тыва дыл эртемнин оске эртемнернин теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир огоредиринче, ооредиринин бот-тускайлан, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билирин) регулятивтиг (бот-тускайлан угланышкынныг), чаа билиг алырынын аргаларын шингээттиреринче угланган болур.

Эртем талазы-биле тодаргай туннелдер

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

Дыл дугайында ниити билиглер

- төрөл дылдар дугайында тайылбырлаар;
- дириг болгаш өлүг дылдарның ылгалын тайылбырлаар;
- түрк дылдарны санап адаар;

Чугаа чорудулгазы болгаш ооң хевирлери

- кол болгаш элдээрткен медээни билип ап шыдаар;
- чүгүртү азы улуг-каралап, таныжып база шинчилеп-сайгарып номчуур;
- номчааны чечен чогаал сөзүглелин сактып бижиир;
- аас болгаш бижимел монологтарны, чугааның сорулга болгаш болуп турар байдалының (черинин) аайы-биле аңгы-аңгы темаларга диалогтарны тургузар;

Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы Морфемика.

-Тыва дылда сөстүң уткалыг кезектери азы морфемалар. Сөстүң тургузуу. Сөстүң дазылы.

-Төрөл сөстөр. Дүлөй ажык эвес үн-биле төнгендазылга, ажык үнден эгелээн кожумак немежирге, дүлөй ажык эвес үннерниң ыткыр үннер-биле солчуру.

-Чогаадылга кожумактары. Аттыг чүве аттарын, кылыг сөзүн, наречиени тургузар кожумактар. -Сөстүң дөзү: укталган, укталбаан.

-Хевир тургузар кожумактар: чүве адының бичеледир чассыдар кожумактары, демдек адының чадаларының кожумактары, кылыг сөзүнүң болбас хевиринин кожумаа, кылыг сөзүңге немелде утка киирер кожумактар.

-Өскертилге кожумактары: чүве адының сан, падеж, арын кожумактары; кылыг сөзүнүн үе, сан, арын кожумактары.

Сөс чогаадылгазы .

- Сөстүн тургустунар аргалары: морфологтуг (кожумактыг), синтаксистиг арга.

Хурааңгайлаар арга.

-Сөстүн морфемниг сайгарылгазы.

Морфология – грамматиканың бир адыры. Тыва дылда чугаа кезектеринин бөлүктээшкини.

-Чүве адының ниити утказы, грамматиктиг демдектери болгаш синтаксистиг хүлээлгелери.

-Тодаргай болгаш туугай чүве аттары. Хуу болгаш ниити чүве аттары.

-Чүве адының чогаадылгазы.

-Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери. Чүве аттарының саны.

-Чүве адының хамаарылга хевири, ооң кожумактарын шын бижири.

-Үлегерлеп алган чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижири.

-Чүве адының падежтери, оларның грамматиктиг утказы, кожумактарын шын бижири.

Демдек ады. Ооң утказы болгаш синтаксистиг хүлээлгелери. Демдек аттарының темалыг бөлүктери.

--Кижилерниң аажы-чаңын, мөзү-бүдүжүн

көргүскен демдек аттары. Дириг амытаннарның аажы-чаңын, өң-чүзүнүн көргүскен демдек аттары.

-Чүвөлөрниң янзы-бүрү ылгавыр талаларын көргүскен демдек аттары.

-Демдек адының чогаадылгазы: морфологтуг арга, синтаксистиг арга, сөстүн катаптаанындан тургустунары.

-Демдек адының уткалыг бөлүктери. Шынарның демдек аттары. Шынарның демдек адының чадалары. Өйүндө чада. Кошкадыр чада. Күштелдирер чада.

-Хамаарылганың демдек ады. Укталган, укталбаан демдек аттары.

- Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы. Демдек адынга катаптаашкын. Демдек адын чугаага ажыглаары

Сан адының утказы. Сан адының тургузуунун болгаш утказының аайы-биле бөлүктери.

-Араб болгаш рим чурагайлар-биле айыткан сан аттарының кожумактарын шын бижири.

-Сан адының синтаксистиг хүлээлгези.

-Сан адының нарын сөстер болгаш быжыг сөс каттыжыышкыннары тургузарынга киржилгези. Тыва дылда хемчег илередир чамдык сөстерниң ажыглалы.

-Сан адын чугаага ажыглаары.

-Сан адының морфологтуг сайгарылгазы

Ат орнунун грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг

хүлээлгези.

- ат орнунуң бөлүктөрүн тодарадыр: арынның, айтырыгының, айтылганың, тодаргай болгаш тодаргай эвес ат оруннары;
- ат оруннарын өскерттир (сан, падеж, арын);
- тодаргай эвес ат оруннарын шын бижиир;
- силер, болар деп ат оруннарын тыва чугаа этикединге дүүштүр ажыглаар;

Материал-техниктиг хандырылга коргузуглери

Ооредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити ооредилгенин сорулгаларын кууседиринге чугула херектиг ооредилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга коргузуглери санитар эпидемиологтуг дурумнер болгаш нормаларга дугжуп турар ужурлуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02)

6-гы класска тыва дыл эртеминин кол ооредир чуулдери

Программаның ады: Ажылчын программаны А.К.Ойдан-оол, Ш.Ч.Сат, Н.Д.Сувандии оларның 2008 чылда парлатканы “Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы” деп ниити өөредилге черлериниң 5-11 класстарына куруне стандарты база ооредилге программасына даянып бижээн.

Өөредилге номунун автору ады, үндүрген чылы: . Тыва дыл 6 класс. Авторлары: М.В. Бавуу-Сюрюн, К.Б. Доржу, Б.Ч. Ооржак, А.Б. Хертек. – Кызыл- 2015

Немелде литература:

1. Доржу К.Б. Амгы тыва литературлуг дылга мергежилгелер чыындызы. Кызыл: ТывН/Ч, 2003.
2. Доржу М.Д. Бай-Тайгинский говор в системе диалектов тувинского языка. Кызыл: ТывН/Ч, 2002.
3. Кара-оол Л.С. Тыва дылдын практикumu. Студентилерге ооредилге ному. Кызыл: ТывКУ, 2011.
4. Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарынын методиказы. Кызыл, 2002.
5. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Фонетика болгаш семасиология, фразеология, фонетика, морфология. Кызыл: ТывН/Ч,
6. Ойдан-оол А.К., Ооржак М.Ч., Ооржак С.-С.Т. Диктантылар чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы.- Кызыл, 2003.
7. Ойдан-оол А.К., Тадар-оол С.К. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. Башкыларга дузаламчы. –Кызыл, ТывН/Ч, 2004. 1980.
8. Салзынмаа Е.Б. Грамматиктиг сайгарылгалар чуруму. Кызыл: ТывКУ, 2004.
9. Сат Ш.Ч. Амгы тыва литературлуг дыл. Синтаксис. Кызыл: ТывН/Ч, 1983.

10. Сат Ш.Ч. Тыва диалектология. Кызыл: ТывН/Ч, 1987.
11. Сувандии Н.Д. Тыва дылдын практикунга мергежилгелер чыындызы. Кызыл, 2003.
12. Тыва орфографиянын болгаш пунктуациянын дурумнери. Кызыл: Республика типографиязы, 2001.

Словарьлар:

1. Древнетюркский словарь. _ Л.: Наука, 1969.
2. Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. _ М.: Русский язык, 1980.
3. Монгуш С.Ч., Ондар Н.А. Юридиктиг терминнернин орус-тыва словары. Кызыл: ИПК «Эне с=з\», 1997.
4. Монгольско-русский словарь. _ М.: Улсын гадаад, Дотоодын Олон хэлний толь бичгийн хэвлэл, 1957.
5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. _ М.: Русский язык, 1988.
6. Ондар Б.К. Краткий словарь гидронимов Тувы. _ Кызыл: ТН/Ч, 1995.
7. Ондар Б.К. Топонимический словарь Тувы. _ Кызыл: ТКИ, 2007.
8. Серенот С.К. Сарыг шажыннын тайылбырлыг словары. Кызыл: ИП Ооржак Р.К., 2010.
90. Серенот С.К. Буддизмни тайылбырлыг словары. Кызыл: ИП Ооржак Р.К., 2011.
10. Тыва дылдын тайылбыр словары. Том 1. (А-Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
11. Тыва дылдын тайылбыр словары. Том 1. (К). _ Новосибирск: Наука, 2004
12. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том 1 (А-Б). _ Новосибирск: Наука, 2002.
13. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том II. (Д, Е, И, Й). _ Новосибирск: Наука, 2003.
14. Татаринцев Б.И. Этимологический словарь тувинского языка. Том III. (К, Л, М, О). _ Новосибирск: Наука, 2004
15. Тыва-орус словарь. _ М.: Сов. энциклопедия, 1968.
16. Хертек Я.Ш. Тувинско-русский фразеологический словарь. _ Кызыл: ТКИ, 1975
17. Хертек Я.Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь. _ Кызыл, 1976

Календарь-тематиктиг план 6 класс тыва дыл

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Ай, хуну	
			План ёзугаар	Херек кырында
1	Дыл, дыл дугайында ниити билиглер- 2 шак Дыл – харылзажырының чугула чепсээ. Төрел дылдар болгаш өгбе дыл дугайында билиг.	1	5.09	
2	Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында.	1	6.09	
3	5 класска өөрөнгөн чүүлдеринге катаптаашкын. Фонетика болгаш орфоэпия.Лексика. Сөзүглелдер, оларның стили.	1	12.09	
4	Сөзүглелдер, оларның стили.	1	13.09	
5	Чогаадыг	1	19.09	
6	Морфемика.- -8 ш Тыва дылда сөстүң уткалыг кезектери азы морфемалар. Сөстүң тургузуу. Сөстүң дазылы.	1	20.09	
7	Төрел сөстер. Дүлей ажык эвес үн-биле төнгөн дазылга, ажык үнден эгелээн кожумак немежирге, дүлей ажык эвес үннерниң ыткыр үннер-биле солчуру.	1	26.09	
8	Чогаадылга кожумактары Аттыг чүве аттарын, кылыг сөзүн, наречиени тургузар кожумактар. Сөстүң дөзү: укталган, укталбаан.	1	27.09	
9	Хевир тургузар кожумактар: чүве адының бичеледир чассыдар кожумактары, демдек адының чадаларының кожумактары, кылыг сөзүнүң болбас хевириниң кожумаа, кылыг сөзүңге немелде утка киирер кожумактар.	1	3.10	
10	Өскертилге кожумактары: чүве адының сан, падеж, арын кожумактары; кылыг сөзүнүң үе, сан, арын кожумактары.	1	4.10	
11	Сөс чогаадылгазы . Сөстүң тургустунар аргалары: морфологтуг (кожумактыг), синтаксистиг арга.	1	10.10	
12	Хурааңгайлаар арга.	1	11.10	
13	Сөстүң морфемниг сайгарылгазы.	1	17.10	
14	Хыналда ажыл	1	18.10	
15	Морфология – грамматиканың бир адыры. – 15 ш	1	24.10	

	Тыва дылда чугаа кезектериниң бөлүктээшкини. Чүве адының ниити утказы, грамматиктиг демдектери болгаш синтаксистиг хүлээлгелери			
16	Тодаргай болгаш туугай чүве аттары. Хуу болгаш ниити чүве аттары.	1	25.10	
17	Чүве адының чогаадылгазы. Чүве аттарының бичеледир, чассыдар хевирлери	1	7.11	
18	. Чүве аттарының саны.	1	8.11	
19	Чүве адының хамаарылга хевири, ооң кожумактарын шын бижири.	1	14.11	
20	Үлегерлеп алган чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижири.	1	15.11	
21	Хыналда ажил	1	21.11	
22	Чүве адының падежтери, оларның грамматиктиг утказы, кожумактарын шын бижири. Адаарының падежи	1	22.11	
23	Хамаарыштыларының падежи Бээриниң падежи	1	28.11	
24	Онаарының падежи Турарының падежи	1	29.11	
25	Үнериниң падежи Углаарының падежи	1	5.12	
26	Орус дылдан үлегерлээн сөстөрнүң падеж, сан кожумактарын шын бижири	1	6.12	
27	Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы	1	12.12	
28	Хыналда ажил	1	13.12	
29	Демдек ады. Ооң утказы болгаш синтаксистиг хүлээлгелери.	1	19.12	
30	Демдек аттарының темалыг бөлүктери. Кижилерниң аажы-чаңын, мөзү-бүдүжүн көргүскен демдек аттары	1	20.12	
31	Дириг амытаннарның аажы-чаңын, өң-чүзүнүн көргүскен демдек аттары.	1	26.12	
32	Чүвөлөрнүң янзы-бүрү ылгавыр талаларын көргүскен демдек аттары.	1	27.12	
33	Демдек адының чогаадылгазы: морфологтуг арга, синтаксистиг арга, сөстүн катаптаанындан тургустунары.	1	16.01	

34	Демдек адының уткалыг бөлүктери. Шынарның демдек аттары.	1	17.01	
35	Шынарның демдек адының чадалары. Өйүндө чада. Кошкадыр чада. Күштелдирер чада	1	23.01	
36	Хамаарылганың демдек ады. Укталган, укталбаан демдек аттары.	1	24.01	
37	Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы.	1	30.01	
38	Демдек адынга катаптаашкын. Демдек адын чугаага ажыглаары	1	31.01	
39	Хыналда ажил	1	6.02	
40	Чогаадыкчы ажил	1	7.02	
41	Сан адының утказы. Сан адының тургузуунун болгаш утказының аайы-биле бөлүктери.	1	13.02	
42	Араб болгаш рим чурагайлар-биле айыткан сан аттарының кожумактарын шын бижири	1	14.02	
43	Сан адының синтаксистиг хүлээлгези	1	20.02	
44	Сан адының нарын сөстөр болгаш быжыг сөс каттыжышкыннары тургузарынга киржилгези	1	21.02	
45	Тыва дылда хемчег илередир чамдык сөстөрнүң ажыглалы.	1	27.02	
46	Сан адын чугаага ажыглаары		28.02	
47	Сан адының морфологтуг сайгарылгазы.	1	6.03	
48	Хыналда ажил	1	7.03	
49	Ат орнунун грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези. .	1	13.03	
50	Ат орнунун бөлүктери. Айтылганың ат оруннары	1	14.03	
51	. Арынның ат оруннары. Айтырыгның ат оруннары	1	20.03	
52	Тодаргай ат оруннары. Тодаргай эвес ат оруннары, оларны шын бижири.	1	21.03	

53	Чамдык ат оруннарының саннарга, падежтерге өскерлири.	1	03.04	
54	Ат оруннарының морфологтуг сайгарылгазы	1	04.04	
55	Хыналда ажил	1	10.04	
56	Чугаа, чугаалажып харылзажыры болгаш чугаа культуразы Тыва улустуң чугаа этикеди.	1	11.04	
57	Чугаа чорудулгазының хевирлери: чүгүртү (улуг-каралап) номчууру; сөзүглелден кол медээни тып номчууру; сөзүглелди сайгарып номчууру	1	17.04	
58	Сөзүглелдин тодаргай болгаш элдээрткен утказы. Номчааны чечен чогаал сөзүглелиниң утказын сактып бижири	1	18.04	
59	Монологтуң янзылары. Чурумал. Тоожуушкун. Угаап боданыышкын. Дыл темазынга дыңнадыг.	1	24.04	
60	Диалогтуң хевирлери: кылдыныгны боттандыраарынче углаптар чугаа, бодал солчуп чугаалажыры.	1	25.04	
61	Хыналда ажил	1	15.05	
62	Чыл дургузунда ооренген темаларны катаптаары Морфология.	1	15.05	
63	Морфология	1	16.05	
64	Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы..	1	22.05	
65	Аттыг чугаа кезектери	1	22.05	
66	Хыналда ажил	1	23.05	
67	Частырыглар-биле ажил	1	23.05	
68	Ниити катаптаашкын	1	29.05	